

Könyvszemle

Asztalos Lajos: *Kolozsvár. Helynév- és településtörténeti adattár.* Kolozsvár Társaság – Polis Könyvkiadó, [Kolozsvár] 2004. 623 l.

A régi utca- és térnevek műemléki védeltséget érdemelnek. Sok közép- és nyugat-európai város vezetősége felismerte ezt, s visszaállította a középkori „beszélő” helyneveket. Tájainkon a XIX. század végén francia hatásra terjedt el az a szokás, hogy a hatóság – többnyire jeles személyiségekre, eseményekre utaló – elnevezést adjon az utcáknak. Ezeknek a neveknek már csak ritkán van kötődésük a településhez. De függvényei a hatalomnak. A történelem viharainak kitett vidéken minden hatalom- és rendszerváltás a nevek megváltoztatását is maga után vonja, úgyhogy egy század alatt ugyanaz a tér akár tízszer is nevet cserélhet. A régi, spontánul kialakult helynevek gyűjtése még inkább nyelvészeti feladat, a mesterseges névadás követése már a helytörténet és politikatörténet segítségét igényli. Aki ilyen anyag feldolgozására vállalkozik, annak igen jól kell ismernie a helység földrajzi-népesedési viszonyait, s az ezekre vonatkozó teljes könyvészetet.

Egy akkora város, mint Kolozsvár közel ezeréves névanyagát s egyben történetét feldolgozni nem kis feladat, még akkor sem, ha már előmunkálatokra lehet építeni. Szabó T. Attila professzor 1946-ban adta ki addigi gyűjtését összegező füzetét: *Kolozsvár települése a XIX. század végéig.* Ebben azokat a kolozsvári helyneveket közli és magyarázza, amelyek a középkortól kezdve spontánul alakultak ki, többnyire levéltári kutatásai során bukkant rájuk. Ezek kevés kivétellel „beszélő” nevek. Hiszen a Közép, Híd, Szén, Magyar, Hosszú, Király, Farkas utca valamilyen sajátos fekvésre, esetleg a lakosság összetételére utal. Nincs is nemzetiségi kötődése. Az épületek rendszerint első tulajdonosaik nevét viselik. Nem véletlenül zárta le a gyűjtését a nyelvtörténész a század végével: 1899-ben ugyanis a városi tanács vette kezébe a névadást, s az akkor létező 224 utcából és térből 69-nek adott új nevet. Írók, politikusok, tudósok kerültek a névtáblákra. Közülük soknak nem is volt kötődése a városhoz. Akkor ezt európai városok példájával és a tájékozódás megkönnyítésével indokolták. Bizonyára nem sejtették, hogy milyen sorozatot indítanak el. Az egymás után jövő hatalom- és rendszerváltások 1920-ban, 1941-ben, 1945-ben, 1948-ban, 1964-ben, esetleg 1987-ben is megváltoztatták az utcák nevét, s 1990-től kezdve egy évtizeden át folyt az átkeresztelés. Nem ritka az olyan kolozsvári tér és utca, amely hatszor-nyolcszor váltott nevet. Itt csak az egykori Közép utcát említjük, mely utóbb a Belső jelzőt kapta:

1899-ben Deák Ferencről, 1920-ban Mária királynéről (Regina Maria), 1941-ben újra Deák Ferencről, majd 1945-ben ismét a királynéről, 1948-ban Molotov orosz politikusról, 1958-ban dr. Petru Groza éppen elhunyt román államférfiről, 1990-ben pedig a hősookról (Eroilor) nevezték el. Az utca keleti végétől balra nyíló tér még több névcsereén esett át: Trencsin, EMKE, Bocskai, Cuza Vodă, Hitler, Malinovszkij, Victoriei/Győzelem, Avram Iancu voltak eddigi megnevezései.

Az 1989-es politikai fordulat után a kolozsvári magyarok abban reménykedtek, hogy a már szinte minden fűtcáról lecserélt magyar nevek egy része visszakerül a névtáblára. Ehelyett már 1990-ben szemet szúrt a még fél utcában megtúrt Petőfi neve, s rövidesen következett a Rákóczié. De a még itt-ott megmenekült „beszélő” neveknek sem kegyelmeztek: a Kőmálalja, Pata, Györgyfalvi, Borhánucs utcáknak is sürgősen új nevet adtak. A régebbi, hagyományosnak tekintett magyar utcaneveket abban az időben már csak a legidősebb generáció tartotta számon. Ekkor lépett fel a műfordítóként és eszperantistaként ismert Asztalos Lajos. 1990 decemberében cikksorozatot indított *A régi kolozsvári utcanevek* címmel a Szabadság című kolozsvári napilap Erdélyi Híradó mellékletében. 1994 áprilisáig 58 közleményt jelentetett meg. Ezekkel tudatosította a kolozsváriakban, de a sajtó fiatalabb munkatársaiban is a magyar helyneveket, melyek újra használatba kerültek, s máig is a hivatalos román név mellett szerepelnek. Ugyanakkor ismételten kifejtette nézetét, hogy a belvárosban vissza kellene térni az 1899 előtti elnevezésekhez, melyek műemlékértékűek, s nem zavarnák a román lakosságot sem, sőt könnyen lefordíthatók. Egy 1990-es törvényerejű rendelet előírta névadó bizottságok felállítását, ezek hol a város, hol a megye vezetősége mellett működtek tanácsadói szerepkörrel. Kolozsvárt voltak ugyan magyar tagjai is, de ezeket hol meg sem hívták az ülésekre, hol álláspontjukat szótöbbséggel elvetették. Asztalos e bizottsági tagok és a magyar városi tanácsosok részére ismételten javaslat-köteget állított össze a kolozsvári utcanevekkel kapcsolatban. Később ő maga is tagja lett a névadó bizottságnak. Minden igyekezet ellenére a magyar utcanevek egyre fogytak. Ez a folyamat 2004-ig tartott, amikor a város 747 teréből és utcájából csak 22-nek maradt magyar vonatkozású neve: Kolozsvár még közel 19 %-nyi magyarságát alig 2,8 % elnevezés képviselte.

Asztalos Lajost már 1994-ben sokan biztatták, hogy cikksorozatát rendezze kötetbe. Ő akkor sürgetőbbnek tartotta a kolozsvári emléktáblák szövegének lejegyzését, megörökítését. A Löwy Dániel és Demeter V. János gyűjtésének felhasználásával 1996-ban sajtó alá bocsátott kötete, a Kőbe írt Kolozsvár kétségtelenül a kolozsvári helytörténet hézagpótló műve lett. Asztalos azonban nem maradt hűtlen a helynév-kutatáshoz. De gyűjtési körét jóval kiterjesztette: az utcákon kívül minden megnevezhető (névvel említett) határ, folyó, kaputorony, bástya, lakóház, szálloda, fogadó, kocsmá, üzlet, gyógyszertár, vállalat, malom, gát, szobor, emlékmű nevét a rá vonatkozó ismeretanyaggal érdeklődési körébe vonta. Így aztán a helytörténet mellett a nyelvészetben, a régészetben, a paleog-

ráfiában, a tudománytörténetben is szakosodnia kellett. Ahol szükségét érezte, szakemberekhez, adatközlőkhöz fordult. Egymagában egy kutatócsoport munkáját végezte.

A múlt század előtti anyag esetében sem elégedett meg Szabó T. Attila füzetének eredményeivel. Egyrészt – a család jóvoltából – hozzájutott a Szabó professzor hagyatékában maradt helynév-anyaghoz, másrészt minden szóba jöhető szótár anyagát hasznosította, de átböngészte alaposan Jakab Elek tekintélyes várostörténetét is. Munkájának újszerűséget a XX. század hatalmas névanyagának feldolgozásával biztosít. Bár a nyelvészeti megközelítést alapvetőnek tekinti, ehhez mindig társítja a művelődéstörténetet, helytörténetet, néha a politikát is. Felveszi a magyar, szász-német, román elnevezéseket, a hivatalos mellett a népnyelvi vagy éppen humoros neveket is: Belcsi (Belvedere), Konti (Continental), Késdobáló (kocsma), Krockó (cukrászda), Kötéltáncos (Avram Iancu-szobor), Matyi tér (Mátyás király tér, Főtér), Nyehó (New York szálloda) stb. Ez utóbbiak jó része csak szóbeli információ alapján került felvételre. Meggondolkoztató, hogy a házak esetében milyen kritérium alapján döntött a szerző. Úgy tűnik, hogy a nyomtatásban talált megnevezett házak kerültek be a jegyzékbe. Pedig még rengeteg családhoz, építetthez kötődő közismert épület fordul elő Kolozsvárt (pl. Ács-ház, Haller-ház, Óvári-ház, Kós-ház).

A kötethez Asztalos egy sajtószerű szócikk-felépítést dolgozott ki: a félkövérrel szedett címszó után a betájolás, meghatározás következik (pl. melyik utcában, hol található a ház; melyik főutca hányadik mellékutcájának nevéől van szó; hol fekszik a címszóba került domborzati forma; mikor, milyen céllal alapított, hol működő intézmény viseli a nevet). Nyíllal jelölve az utalások kerülnek felsorolásra: azok a szócikkek, amelyek a rokon nevű utcákra, hasonló intézményekre vonatkoznak. A nyelvészeti adattár szokásos módon az évszámot és az elnevezést magába foglaló idézetet valamint a forrás jelzetét tartalmazza. Ha az idézetben idegen szó fordul elő, a fordítást is zárójelbe teszi. Végül a név eredetét tisztázza. Ahol szükséges, leszögezi: „Nevét a helyhatóság adta”. Az adattárban szívesen idéz Tótfalusi Kis Miklós és Felvinczi György Kolozsvárról szóló verseiből, valamint Nagy Péter lírai városleírásából. Nem egyszer a szerző túllép a műfaj keretein, s kis helytörténeti tanulmányt iktat a szócikkbe, gyakran emléktáblák, sírfeliratok szövegét is közli: Gilovics-ház, Házsongárd, Híd utca, Torony, Sétatér, Kupleráj. Az összetett nevek külön címszóként kerülnek felsorolásra: Házsongárd; Házsongárd felett; Házsongárd-kapu; Házsongárd-tető; Házsongárd utca stb. A Házsongárdi temető esetében a város híres sírkertjének a rövid történetét kapjuk, de a mostani áldatlan viszonyok jellemzése, az 1980-as évek „nagy honfoglalás”-ának – különben színes – bemutatása nem illik a kötet jellegéhez. Akárcsak az az anekdota sem, hogy 1919 tavaszán az először Kolozsvárra látogató Ferdinánd román király köszönt az utcán megpillantott Balogh Ernő geológus tanárnak (vö. Majális utca).

A szerző minden utcát, intézményt első nevénel tárgyalt, a későbbi elnevezések, a román nevek is felsorolásra kerülnek utalószóként. Egészen 2004-ig követi a névváltozásokat, s bár a kötet 2004-es impresszummal jelent meg, még 2005-ös adat is belekerült. Asztalos semmit sem bíz a véletlenre, az olvasó esetleges alapismereteire. Úgy állítja össze a szócikkeket, hogy egy magyarországi vagy felvidéki – románul nem tudó – érdeklődő is használni tudja azokat: nem csak a román szavak jelentését, de még szófaji besorolását, a főnevek nemét is jelöli. A román személynevek esetében a keresztnévvel, sőt a keresztnév kezdőbetűjénél (pl. I. C. Brătianu) is megtaláljuk az utcanévet. Így aztán másfél oldalnyi Ion és Ioan, vagy húsz Vasile s több mint tíz Alexandru kap utalást. Túlzásnak véljük, hogy a román neveket magyaros kiejtéssel is iktatja: Andréj Murésán. Pontosságra, teljességre való törekvését mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy a szócikkekhez is lapalji jegyzeteket, kiegészítéseket fűz. Kár, hogy ezeket nem a helyükre, hanem a kötet végére iktatták, s ott alig található meg.

Az adattárban külön-külön csoportosítva leljük meg a közigazgatásilag Kolozsvárba olvasztott három falu (Kardosfalva, Kolozsmonostor, Szamosfalva) névanyagát. De Kolozsvárnál is előfordul utalószóként mindegyik név.

A terjedelmes kötetből az első sűrűn szedett 30 oldal tartalmazza a bevezető tudnivalókat. A mintegy 90 személyt felsoroló köszönet után *Előszó helyett* címmel a könyv használati utasításai következnek, az egyes szócikkek szerkezeti leírásával. Ezután két várostörténeti tanulmány tisztázza, mit is kell tudni Kolozsvárról. A *Kolozsvár előzményei* a régészeti kutatások tanulságait foglalja össze, s ezek alapján jellemzi az egykori Napocát. A *város kialakulása* című következő dolgozat első mondatában a szerző leszögezi, hogy „A történelmi folytonosságot – vagyis azt, hogy a római kor lakosságának egy része itt maradt és latin nyelvét megőrizve átvészelte a népvándorlás gót, gepida, hun, avar, szláv, bolgár hullámain... minden újabb lelet külön-külön cáfolja”. Ezután a középkori Kolozsvár kialakulását mutatja be a XV. századig. Az utóbbi századokra vonatkozóan inkább a lakosság nemzetiségi-vallási összetételének változását, valamint a területi terjeszkedést jellemzi. E dolgozat függeléke Kolozsmonostor és Szamosfalva rövid története. Míg Kolozsmonostor 1895. január 1-jei egyesítése Kolozsvárral közismert adat, addig Kardosfalva és Szamosfalva beolvasztásának biztos dátumát neki sem sikerül feltárni. A harmadik tanulmány a *Helynevek* címet viseli. Igen összetett írás. Névtani szakkönyvek alapján a helynevek csoportosítását ismerteti, s ide beiktat egy Kolozsvár nevét elemző nyelvészeti fejtegetést, valamint korszakolja a kolozsvári hivatalos utcanév-adások történetét 1848-tól napjainkig. Különösen részletesen tárgyalja az 1990 utáni magyar nevekért folytatott városházi csatákat, melyeknek ő maga is részese volt. A szerző itt is kilép a higgadt értekező stílus kereteiből. Néha oktat, máskor leleplez.

A kötetet a *Rövidítések* feloldása zárja, s ez foglalja magába a bibliográfiát is. Vagy 250 címet. Jóformán mindazt, amit Kolozsvárról valaha írtak, s a térké-

peket, amiket a városról rajzoltak. A címek négy-nyolcbetűs rövidítése lehetővé teszi, hogy bármelyik szócikkben hivatkozni lehessen rájuk. Így a kutató, érdeklődő visszakeresheti a forrást. A műhöz hat – 1714 és 1941 között keletkezett – térképet tartalmazó külön mappa járul. Ma már nehéz megszerezni őket, így szerencsés hasonmás kiadásuk. A könyv oldalait ifj. Krisztia Imre régi fényképek alapján készített hangulatos rajzai illusztrálják.

Az adattárban az egyes felekezetek épületei, intézményei is felsorolásra kerülnek, s a soraikból származó, utcanévre méltatott személyek címszót vagy utalószót kapnak. Három kifejezetten unitárius vonatkozású címszót találunk: Unitárius Kollégium (13 sor, a János Zsigmond Kollégium megalakulását is említi); Unitárius Püspökség (10 sor, a püspöki lakot tárgyalja); Unitárius templom (25 sor, 1716-tól, a főtéri templom elvételeitől eredeteti történetét, s az építkezést a torony 1908-as hagymakupolás kialakításával zárja le). Még ideilleszkedik a Lengyel eklézsia házának szentelt 10 sor. Az unitárius neves férfiak egész soráról neveztek el utcákat, főleg az 1940-es évek elején. Közülük jóformán csak a kollégium és templom körüli utcák tartották meg napjainkig nevüket. Íme, néhány személyhez kötődő szócikk (illetve utalószó): Bartók Béla, Berde Mózes, Bölöni Farkas Sándor, Brassai Sámuel, Dávid Ferenc, Felvinczi György, Ferencz József, Heltai Gáspár, Jakab Elek, János Zsigmond, Kőváry László (Kőváry-ház, Kőváry-telep, Kőváry présháza), Kriza [János], Mátéfi-ház, Orbán Balázs, Székely Mózes, Uzoni Fosztó László (talán Gábor vagy István volna helyes!). Kár, hogy a szerző legalább egy mondatban nem minősíti a névadó személyeket, a Kriza utca esetében a keresztnév sem derül ki. Ferencz József püspök utalószava elsikkadt, csak a Békási út szócikknél találunk rá: 1941 és 1945 között viselte nevét a mai Delavrancea utca.

GAAL GYÖRGY

Gellérd Judit: *A Liberté rabja. Dr. Gellérd Imre (1920–1980)*. ODFIE – Uniquest. Kolozsvár 2005. 230 oldal.¹

Különös a címe Gellérd Judit könyvének: a *szabadság* rabságában. De a kötet olvastán kiderül, hogy a Liberté a Duna-deltában régen megfeneklett francia teherszállító hajó neve. „Télvíz idején, amikor a hajó belefagyott a mocsárba, vasgyomra jégveremmé vált. Nyáron viszont, mint katlanban, fullasztó hőség gyötörte az egymás hegyére-hátára zsúfolt foglyokat.”

A 20. századi, gyötrelmesen küzdelmes erdélyi magyar lelkézsors érzéletes ábrázolása mellett érdekfeszítő családragény a könyv, mintegy a feléig két főszereplővel. Gellérd Imre és felesége, Kovács Judit életpályája párhuzamos, egy időre összefonódik, hogy aztán a főhős szabadulása után a rá nehezedő magánynyal birkózva a családi háttér biztonsága nélkül próbáljon talpra állni.

Gellérd Imrét ellentmondásos személyiségnek tartották kortársai. Ez az ellentmondásosság már a születési bizonyítványa kiállításakor elkezdődött: római katolikusnak írták be a tősgyökeres unitárius család sarját. Aztán folytatódott azazal, hogy édesapja korai halála után a tisztas paraszti létből a legsötétebb nyomorba süllyedt a többgyermekes család. Kisebrendűségi érzését a (városi) polgári jólétben élőkkel szemben sohasem tudta leküzdeni, pedig tudta magáról, hogy egyházának kiemelkedően tudós tagja. Egy unitárius lelkész éles szemének, a tehetség felismerésének köszönhető, hogy a pásztorfiú iskolába került – és itt a következő ellentmondás! – Székelyudvarhelyre román tanintézetbe, a nyelv ismerete nélkül. Csakhamar osztályelső lett, anyanyelvi szinten elsajátította a román mellett a franciát (hosszas rabsága idején, a „börtönakadémián” angolul is megtanult), házitanítója lett a román polgármester fiának.

Elkötelezett unitarizmusa a lelkészi pálya felé terelte. 1939 őszén, 19 évesen beiratkozott a kolozsvári Unitárius Teológiai Akadémiára, majd ezzel párhuzamosan 1941 őszétől franciát, román, filozófiát, lélektant, pedagógiát és szociológiát tanult a Ferenc József Tudományegyetemen. Tanulmányozta a marxizmust is.

¹ A kolozsvár-belvárosi unitárius templomban 2005. augusztus 14-én a vasárnapi istentiszteletet Gellérd Imre (1920–1980) mártír-lelkész emlékének szentelték. A szószéki szolgálatot az Amerikai Egyesült Államokban lelkészként működő dr. Gellérd Judit végezte. Az istentiszteletet követően mutatták be dr. Gellérd Judit *A Liberté rabja* című, édesapja küzdelmes-tragikus életéről írt és halálának 25. évfordulóján megjelentetett könyvét. (A könyv angol változata két évvel ezelőtt jelent meg, ezer példányban már elkelt az Amerikai Egyesült Államokban, és második kiadását is tervezik.)